

sörjande Turturduvan” och hennes stora ode i anledning av några ställen ur Exodus XXXIII: kap. v.18, 20 och XXXIV: kap. v. 5, 6. Behändigt nog finns de avtryckta i ett appendix.

Nordenflychts dikter kan vara svårhantade just genom att vara enkla: med sitt begränsade bildspråk och direkta tilltal tycks de lämna få öppningar till litteraturvetenskaplig tolkning av det gängse slaget. I detta fall blir särskilt den begreppshistoriska vinkeln upplysande. Exempelvis är det intressant att reflektera över en eventuell hierarki mellan orden Gud, Himmel och Ödet – storheter som annars tycks ha ungefär samma retoriska funktion, och att jämföra med teologiska, filosofiska och allmänna föreställningar från samma tid (s. 70-81). Analyserna tycks mig tjäna ett klart syfte då de på detta sätt bromsar in den förrädiskt snabba avkodningen av Nordenflychts dikter, och visar på intressanta spänningar mellan dem och det sammanhang de författades i. Särskilt i kapitlet om ”Den sörjande Turturduvan”, en samling som ofta uppfattats som rent emotionell och personlig, lyfts det seriösa tankeinnehållet fram på ett förtjänstfullt sätt. Annars får huvudnumret anses vara det avslutande kapitlets genomgång av Nordenflychts bibliska ode, vilket representerar hennes kanske mest fullödiga behandling av problematiken, och följaktligen ägnas en ingående formell och tematisk analys.

Fördelen med valet av metod och upplägg är att det tillåter författaren att visa på mångtydigheten och rikedomen på referenser hos ett ganska begränsat textmaterial. Dess nackdel är att framställningen bitvis blir svår att följa. Man måste ständigt påminna sig om huvudobjektet för analysen, särskilt som den bakgrund som målas upp inte endast består i ett refererat sammanhang av facklitteratur och historisk bakgrund utan till stor del även i andra dikter av Nordenflycht själv. Särskilt i de två första tolkningskapitlen leder det till en hel del bläddrande fram och tillbaka. Verkets övergripande planläggning är dock tydlig nog.

Man kan naturligtvis ifrågasätta om ”blasfemi” är en träffande beteckning för Nordenflychts dikter, vilka ganska ofta består i den typ av sökande, personlig gudstro som mycket väl torde rymmas inom en lågkyrklig protestantisk kontext, och som uppenbarligen bedömdes som acceptabel av hennes samtid. Samtidigt är kopplingarna till liknande utfrågningar av världsalltets mål och mening hos tidevarvets filosofer väl belagda, och att vi har att göra med *någon* form av frigörelseprocess tycks ovedersägligt. Huruvida lösningen ligger i att återinrätta motsättningen mellan Upplysning och Religion, eller att mjuka upp upplysningsbegreppet för att kunna inkludera även detta slags religiösa röster, är inte helt lätt att avgöra, och vi hamnar lätt i en det halvfulla eller halvtomma vattenglasets problematik. Möjligen hade en utförligare diskussion om upplysning, protestantism och sekularisering varit på sin plats, och då kanske på bekostnad av den mer allmänna eller nutidsanknutna diskussionen om teodicéproblematiken och frågan om det onda. Å andra sidan, vill man skynda sig att tillägga, är just dessa aspekter något som gör Nordenflycht aktuell för oss, en aktualitet som Blomqvist på ett energiskt och förtjänstfullt sätt framhäver.

Alfred Sjödin

Urban Claesson, *Kris och kristnande: Olof Ekmans kamp för kristendomens återupprättande vid Stora Kopparberget 1689–1713: pietism, program och praktik*, Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen 69, Forskning för kyrkan 26. (Göteborg: Makadam, 2015). 265 s.

Mötet mellan luthersk ortodoxi och pietism decennierna kring sekelskiftet 1700 är ett livligt forskningsfält inom såväl internationell som svensk kyrkohistorisk forskning. Till detta fogas nu Urban Claessons studie av ett

pietistiskt uttryck i Falun, där prästen Olof Ekman (1639–1713) drev ett 25-årigt kristianiseringsprojekt.

Bokens huvudtitel anknyter till 1600-talets beteckning som "krisernas århundrade", då klimatförändringar, krig och bristande fromhet tycktes förebåda denna världens yttersta. I Falun innebar det stora gruvraset 1687 en lokal kris som också kopplades till en fromhetskris. Ett svar från präster och makthavare i hela det protestantiska Europa, inklusive det styrande borgerskapet i Falun, var en intensifierad kristianisering, det vill säga en ansträngning att öka den folkliga fromheten. Ibland tog sig detta ett mer ortodox uttryck, ibland ett mer pietistiskt. I båda fallen betonades vikten av det levda kristna livet.

I Falun läste stadens styrande Ekmans reformprogram *Sjönödslöfte* och valde honom till kyrkoherde. De menade inte minst att förverkligandet av hans program kunde vara ett viktigt led i att avhjälpa stadens problem med utbredd fattigdom och osedligt leverne. Att på detta sätt uppmärksamma det tidigmoderna industrisamhället som kyrkohistorisk utmaning är ett fruktbart grepp.

Ekmans *Sjönödslöfte* publicerades 1680. Titeln kommer av att Ekman året innan två gånger lidit sjönöd på väg från Livland till Stockholm. I skriftens första del pekar Ekman ut den samtida kristendomens brister, i den andra presenterar han åtgärder för att återuppriktta densamma. Ett stort ansvar ålåg, enligt Ekman, den världsliga överheten, som hade att ge kyrkan bästa möjliga förutsättningar för utbildning, förkunnelse och moralisk uppräckning. Det handlar bland annat om allmän skolundervisning, stärkt social kontroll och förbättrad prästutbildning.

Claesson klagar *Sjönödslöftets* teologiska sammanhang och konkreta förebilder. Johann Arndt hade med *Den sanna kristendomen* skiftat fokus från lära till handling, och med *Paradis Lustgård* givit avgörande influenser på bönen område, men hans produktion saknade prak-

tiska anvisningar för det fromma livet. Sådana hämtades därför först till lutherdomen från engelsk puritanism, med exempelvis Lewis Baylys *The Practice of Piety*, innan liknande program formulerades på luthersk mark.

Ett program som kom att bli förebild för Ekmans *Sjönödslöfte* var Theophil Großgebauers *Wächterstimme aus dem verwüsteten Zion* från 1661 (*Sjönödslöftet* är delvis en översättning av detta) som i sin tur var influerat av ett nederländskt puritanskt program. En annan förebild för Ekman var naturligtvis Philip Jacob Speners *Pia Desideria* från 1675. I alla dessa program lyfts skolundervisning, prästerskapets förbättring och lekmännens bibelläsning fram som viktiga åtgärder för kristendomens uppräckning. Samtidigt bär alla program på särdrag som svarar mot respektive tillkomstsituation. En avgörande skillnad mellan Spener och Ekman är att medan Spener i det politiskt splittrade Tyskland gjorde kyrkan själv till ansvarigt och agerande subjekt, var det för Ekman statsmakten som bar ett yttre ansvar för kyrkan, vilket var möjligt att kräva i det mer centraliserade svenska riket. I anslutning till detta förespråkade Ekman inte konventiklar utan mindre och mer intima församlingar. Ekman stod, menar Claesson, för en pietism anpassad för just de förutsättningar som rådde i det svenska riket under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet.

Detta understryker att skiljelinjen mellan pietism och ortodoxi inte är fixerad. Jag ser det som en förtjänst att Claesson inte inleder sin studie med att på förhand fastslå vad ortodoxi och pietism är för något. Skiljelinjerna är långt ifrån klara. Till exempel svarade både pietism och ortodoxi på tidens utmaningar med en betoning på ökad kyrkotukt och förbättrad förkunnelse, men med olika förståelse för vad detta innebar och hur man skulle gå tillväga.

Förmodligen hade Claessons rika källmaterial tillåtit honom att vara ännu utförligare i sina jämförelser och exempel. Boken är nu relativt kort. Inte minst hade ett helt kort och ten-

tativt kapitel om kopplingen mellan Ekmans kyrkliga reformprogram och hans försök till jordbruksreformer kunnat utvecklas betydligt. Likaså hade de många perspektiv på pietism, konfessionalisering och kristianisering som diskuteras i bokens inledning kunnat kommenteras utförligare och knyts samman tydligare i bokens avslutning.

Ekman kallade sig inte själv och kallades inte i sin samtid för pietist. Han stod inte heller för en exakt likadan pietism som Spener eller Francke. Likväl gav hans idéer och verksamhet uttryck för en form av pietism. Han delade med Arndt uppfattningen om det levda kristna livets och den inre omvändelsens betydelse, föreslog likt Großgebauer en lång rad praktiska åtgärder för att åstadkomma detta, delade med Spener en optimistisk förväntan om att utvecklingen gick att vända, och förespråkade ett socialt ansvarstagande såsom också Francke kom att göra. Allt detta kom i Falun kring sekelskiftet 1700 till uttryck i något vi kan kalla en lokal pietism.

David Gudmundsson

Mikael Kristian Hansen, *Frederik Ablefeldt-Laurvig – teatrets aristokrat i det dansk-tyske grænse-land* (København: Teatermuseet i Hofteatret, 2016). 184 s.

Forskning i dansk teaterhistorie er i det store og hele forsvundet fra jordens overflade, ramt af accelererende iltsvind i den del af humaniorahavet. Det er kort sagt pr. definition interessant, når en bog kommer ud, som beskæftiger sig med emnet. Således *Frederik Ablefeldt-Laurvig – teatrets aristokrat i det dansk-tyske grænse-land*, som er udgivet af Teatermuseet med massiv fondstøtte, om en ikke voldsomt eksponeret figur i dansk 18./19. århundredes teaterhistorie – særligt den del, som angår de daværende ty-

ske dele af riget. Bag projektet om Tranekær-greven og officeren FA-Ls (1760-1832) virke i forbindelse med Gottorp Slotsteater, Odense Teater og teatret på Tranekær ligger der iflg. forordet "et par års intenst forskningsarbejde", som det er håbet "vil blive en lille mile-pæl" inden for området.

Bogen er akademisk bygget op med forskningsoversigt, noter, kilde- og litteraturangivelser (arkiver, dagblade, specialbehandlinger af periodens teater- og musikliv m.v.). Det er som udgangspunkt et godt greb at fokusere på det tilsyneladende perifere, det emnemæssige udkantsområde, der potentielt kan fungere som prisme for mere komplekse kulturelle og historiske problemstillinger; teater er i sig selv en usædvanligt sammensat kunstform, der inviterer til flerstrengede analysestrategier. Bogens hovedperson er angiveligt "faktisk gledet ud i glemslen i dansk teaterhistorie" (han indgår dog i Kvam m.fl., *Dansk teaterhistorie*, der figurerer i litteraturlisten); der gøres som en start rede for hans genealogi, opvækst og studier, hans relation til Carl af Hessen og militære karriere. Den egentlige sceniske fokusering indledes med en indføring i teaterlivet i Hamburg som væsentlig baggrund for FA-Ls virke. Det hedder her, at byen "siden slutningen af 1600-tallet [havde] været hjemsted for et teater". Formuleringen er ikke helt retvisende. Byen var siden 1678 hjemsted for den legendariske, og omstridte, Hamburger Opera, som er et pionerprojekt på de breddegrader qua ikke-hofrelateret kunstinstitution; et teater i betydningen en stationær skuespilscene fik den imidlertid først et lille århundrede senere, i 1765. Herved udviskes et væsentligt perspektiv i tidens tyske teaterhistorie, som består i spillet mellem ambulant og stationært, mellem *Wandertruppen* og opgradering af kunstarten, og som igen trækker tråde til tidens tyske dramahistorie, hvor Holberg-repertoiret tidligt kommer til at spille en rolle (jf. Carl Roos' bog om emnet, som ikke figurerer i litteraturlisten; tværtimod hedder det, at Schröder